

УДК 655.534:025.7(477.83–25)“18”

РЕСТАВРАЦІЯ М'ЯКИХ І ТВЕРДИХ ОБКЛАДИНОК (НА ПРИКЛАДІ ВИДАНЬ ХІХ ст.)

Оксана ГАЛАБУРДА

*Львівський національний університет імені Івана Франка, Наукова бібліотека,
вул. Драгоманова, 5, м. Львів, 79601, Україна, тел. (032) 239-44-85*

У контексті історії розвитку обкладинки описано етап виникнення видавничої палітурки та вказано особливості реставрації м'яких обкладинок та палітурок, декорованих мармуровим папером. Розглянуто появу і поширення мармурового паперу, його види та техніку виготовлення. Процес реставрації палітурок, декорованих мармуровим папером, поетапно описано (з наведенням ілюстрацій) на прикладі альманаху “Вінок русинам на обжинки”, укладеного Іваном Головацьким 1847 р., що зберігається у фондах Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка.

Ключові слова: видавничі палітурки, види обкладинок, мармуровий папір, ебру, реставрація книг, “Вінок русинам на обжинки”.

На сьогодні невід'ємною частиною будь-якої книги є обкладинка. Її призначення полягає у тому, щоб поєднувати і захищати зошити книжкового блоку. В своєму сучасному розумінні обкладинка з'явилась ще у II ст. н. е. Вже найбільш давні форми кодексу, що склалися з одного зошита, мали обкладинку. В епоху середньовіччя її значення набуло неабиякої ваги. Дерев'яні сторони палітурок обтягували шкірою або тканиною, декорували слоною кісткою, емаллю, прикрашали карбуванням на благородних металах.

Протягом століть переважало виготовлення індивідуальних палітурок. Їх виготовляли на замовлення. Друковані зошити продавали в крамницях без оправ, покупець замовляв оправи у палітурній майстерні, і тут вирішальним був смак покупця. У другій половині XVIII ст. в Європі поширилась практика використання видавничої оправи, гнучкі кришки якої покривали цупким папером ручного виготовлення, покритим мармуровим декором. Оздоблювались такі оправи скромно: на них друкували здебільшого тільки назву книги. Пізніше для альманахів, календарів та іншої друкованої продукції, яка користувалась великим попитом, почали виготовляти картонні футляри з надрукованими на них даними про видання. Другий етап розвитку видавничих палітурок почався у другій половині XIX ст. – на це вплинула механізація в палітурній справі та можливість швидкого виготовлення оправ на високому художньому і поліграфічному рівні. Потужні книговидавничі фірми почали відкривати палітурні майстерні та запрошувати до співпраці відомих художників. Зовнішнє художнє оформлення книги мало бути органічно поєднаним зі змістом видання.

Паралельно розвивалась м'яка обкладинка. Перші м'які обкладинки виготовляли тільки з захисною метою. Спочатку обкладинка була “німа” (без друку), а згодом на ній з'явилась наклейка (друкований ярлик) з короткими даними про книгу. За розміром вона часто виявлялась меншою від книжкового необрізаного блоку і була тим-

часовим покриттям блоку, який потім віддавали в палітурну майстерню. При виготовленні палітурки обкладинку зберігали, іноді наклеївши її на палітурну кришку. З часом обкладинка почала виконувати більше функцій, ніж просто оберігання аркушів блоку.

В останню чверть XIX ст. попит на книжкову продукцію зріс, з'явилася потреба у здешевленні книги. Для обкладинок спеціально почали виготовляти більш цупкий папір різноманітних кольорів і фактур. Їх почали обрізати разом із книжковим блоком. Обкладинка стала відображати і підкреслювати зміст книги. Перед нею постало також завдання реклами видання¹.

Отже, обкладинки бувають різних видів: вони діляться на м'які та тверді. Тверда палітурка забезпечує вищий ступінь захисту і зазвичай є гарнішою з естетичного погляду. М'яка ж обкладинка є простішою і дешевшою у виготовленні. Тому популярними є обидва види обкладинок і в процесі реставраційної діяльності доводиться регулярно з ними працювати.

Зразки книжок у м'яких обкладинках з фондів Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка – до і після реставрації.

На поданій вище ілюстрації представлені деякі видання у м'яких обкладинках, відреставровані у відділі наукової реставрації Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка. Ці видання надійшли до відділу в поганому стані, окислені, з механічними пошкодженнями: розривами, заломами, частковими втратами обкладинки. Якщо обкладинка паперова, метод її реставрації нічим не відрізняється від реставрації звичайного аркуша.

При роботі над зображеними книжками були проведені такі реставраційні заходи: механічне очищення, нейтралізація кислотності, насичення метилцелюлозою для зміцнення структури паперу, адже з часом папір втрачає еластичність, стає крихким і потребує пластифікації. Втрачені частини були дорошені реставраційними вставками, над дорошеними частинами було проведено тонування для надання реставраційним об'єктам естетичного вигляду.

¹ Овчинников В. *Історія книги. Становлення сучасного книгодрукарського мистецтва.* – Львів, 2010.

Зразки книжок у твердих палітурках, оздоблених мармуровим папером, – до і після реставрації.

На другій ілюстрації представлено книжки у твердих обкладинках. Так само можна побачити вигляд до і після реставрації. Книжкові блоки цих книжок реставровані за вищезгадану методикою. А от палітурки були реставровані дещо інакше. У палітурних роботах XVIII–XIX ст. в якості оздоблювального матеріалу часто зустрічається мармуровий папір, особливості якого варто розглянути детальніше.

Мистецтво виготовлення мармурового паперу виникло на Далекому Сході. У Японії наприкінці IX ст. майстри інтролігатори, що займались мармуруванням паперу, використовували традиційну для них методику мармурування “сумінагаші”, при якій носіями фарби на поверхні основи виступали невеликого розміру паперові диски.

Через кілька століть техніка мармурування проникла так званим шовковим шляхом на Захід. На початку XV ст. вона дісталася до Туреччини та Персії, де закріпилася під назвою “ебру”. Техніку мармурування як елемент оздоблення оправ на заході Європи вперше почали застосовувати у Франції. Робилось це наступним чином: дві фарби готували, додаючи однакову кількість води і жовчі, а в третю фарбу води і жовчі додавали більше, ніж у дві попередні, крім того, у третю фарбу додавали кілька крапель оливкової олії. Остання фарба утворювала на поверхні основи кола і кільця, розсуваючи дві попередні фарби і утворюючи прожилки між колами. Мармурові візерунки є надзвичайно різноманітними і розподіляються на чотири основні види: прожилисті візерунки, турецький візерунок, гребінчастий візерунок та фантазійні візерунки².

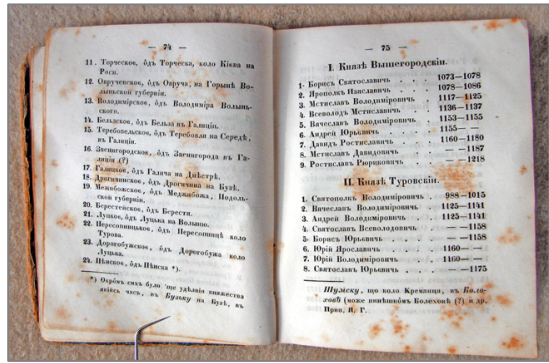
Для приготування фарб у Західній Європі в XVIII ст. найчастіше використовували індиго (синій пігмент рослинного походження), охру (жовтий пігмент мінерального походження) і червоний пігмент, склад якого точно не встановлений (можливо, одержаний з фарбника червоного дерева). Пізніше з цією метою застосовували синтетичні пігменти: хромати свинцю (жовтий пігмент), ультрамарин і мілорі (сині пігменти). Такий перехід викликав деякі відмінності у колористиці мармурового паперу³.

² Дзендзелюк Л. С., Сиглова А.-О. І. Практичні аспекти формування мальованих паперів для реставраційної практики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sworld.com.ua/konfer26/376.pdf> – [Час доступу: 18,06,2014].

³ Приведа П. І., Зінченко С. В., Льода Л. М., Банах А. Б. Інтролігаторські папери XVIII–XIX ст. // *Кваліологія книги: зб. наук. пр.* – Львів, 2004. – Вип. 7. – С. 149–154.

Культурно-науковий альманах
“Вінок русинам на обжинки” (1847).

Розворот альманаху “Вінок русинам на обжинки”,
уражений лисячими плямами – фоксингами.

Власне із застосуванням мармурового паперу була виготовлена палітурка визначної для української літератури книги – культурно-наукового альманаху “Вінок русинам на обжинки”, укладеного Іваном Головацьким і виданого у Відні у двох томах (1846–1847) в друкарні оо. мехітаристів.

У добір матеріалу для згаданого альманаху Івану Головацькому допомагав його брат Яків – один з діячів “Руської трійці”. Видання певною мірою продовжило традицію альманаху “Русалка Дністрової”. У ньому подано народні пісні, казки, легенди, сербські народні пісні в перекладі Я. Головацького та його стаття про Маркіяна Шашкевича. Також, крім багатьох фольклорних творів, вміщенні вірші, статті з питань етнографії Івана Вагилевича. Велику художню вартість мають надруковані поезії (як правило, передруки з “Русалки Дністрової”) М. Шашкевича. Загалом два випуски “Вінка русинам на обжинки” – це яскравий приклад того, як діячі з кола “Руської трійці” намагалися продовжувати свою творчу та видавничу роботу в умовах 40-х років XIX ст.

З огляду на те, що цей альманах є значною пам’яткою української літератури, потреба в його збереженні та реставрації очевидна. З наведених вище ілюстрацій видно, що книга була у постійному користуванні та довгий час перебувала під прямим сонячним світлом, про що свідчить окислена, майже знищена палітурка. Ще одним фактором, який ускладнив роботу над цією книгою, було те, що всі аркуші, весь книжковий блок, були уражені лисячими плямами – фоксингами.

На прикладі цієї обкладинки розглянемо процес реставрації палітурок подібного типу. Оскільки виготовлений вручну мальований папір є унікальним і становить мистецьку, історичну та культурну цінність, значення його реставрації важко переоцінити. Реставруючи такі папери, потрібно враховувати стилістику втрачених частин, зокрема текстур, адже вони фіксують ідентичність та приналежність до певного історичного періоду. Крім того, слід пам’ятати, що завданням реставрації є не створення нових культурних об’єктів, а збереження книг як пам’яток мистецтва минулих епох, яким зараз загрожує часткове чи повне знищення через вплив доквілля. Реставруючи стару палітурку, а не просто замінюючи її новою, ми тим самим зберігаємо автентичність книги. Це досить вагомий чинник, що впливає на цінність будь-якої пам’ятки минулого.

1. Першим кроком є демонтаж книги та сухе очищення (даний етап зображений на ілюстрації, поданій нижче). При розшитті книги було знайдено цікаве графічне зображення арфи з лілією. Це один з видів віньєток, якими декорували книги періоду ампір. На той час, а особливо в попередніх століттях, існувала практика використання в палітурних справах старих рукописів, тому деколи в палітурках можна знайти цінні або просто цікаві речі.

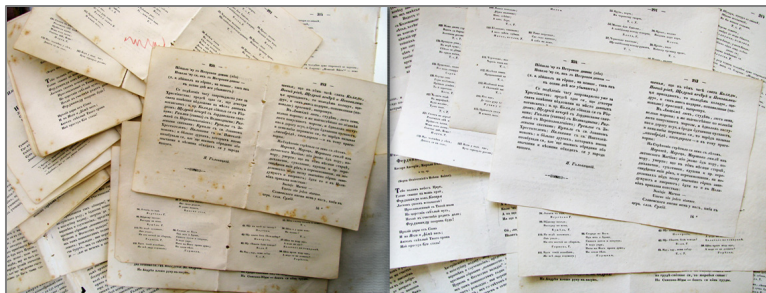
Демонтаж книжкового блоку та сухе очищення.

2. Другим кроком є нейтралізація кислотності та подальше очищення. Вона відбувається наступним чином: у кювети набираємо воду, і туди на волокнах занурюється все, що потребує знекислення і очищення. Воду міняємо декілька разів, аж поки вся жовтизна відійде і вода перестане забарвлюватись (жовтіти). Для виведення фоксингів (лисячих плям) використовувався розчин водню 3%. Цей етап зображений на поданій нижче ілюстрації. На ній можна побачити стан аркушів, уражених лисячими плямами, до і після реставрації. Видно чітку різницю між цими двома етапами: аркуші після реставрації стали світлішими і майже повністю позбулися плям.

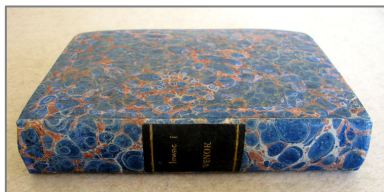
*Процес нейтралізації кислотності
і видалення лисячих плям.*

3. На третьому етапі на столі з підвіткою насичуємо мармуровий папір метилцелюлозою для зміцнення його структури і дублюємо на спеціальний реставраційний папір. Паралельно з дублюванням мармурового паперу реставруємо корінець, втрачену частину якого дорощуємо паперовою масою. Потім відреставровані частини палітурки кладемо в гвинтовий прес до повного висихання. Далі по збереженому зразку відновлюємо малюнок мармурового паперу.

Зразки уражених лисячими плямами аркушів до і після реставрації.

4. На четвертому етапі книжковий блок зшивається на шнури і проклеюється. Старий картон замінюємо новим безкислотним. Сторони картону з'єднуємо з корінцем і обклеюємо їх мармуровим папером. В процесі склейки застосовувався борошняний клей. У реставрації використовуються натуральні клеї та матеріали, тому що всі процеси мусять бути зворотними.

Відреставрований корінець альманаху "Вінок русинам на обжинки".

5. На останньому етапі зшитий та проклеєний книжковий блок з'єднуємо з відреставрованою палітуркою за допомогою форзаців.

Вигляд альманаху "Вінок русинам на обжинки" до і після реставрації.

Як наслідок реставраційних заходів – збережено колористику і текстуру малюнка. Мармуровий малюнок виконаний у техніці “прожилистий візерунок” в синьо-червоній гамі. Відновлений в процесі реставрації палітурки мармуровий візерунок можна побачити на ілюстрації, поданій вище.

У підсумку можна ще раз підкреслити важливість реставрації не лише книжкового блоку, але й обкладинок, адже за свою багатовікову історію вони пройшли як в технічному так і художньому відношенні декілька стадій розвитку і є матеріальними носіями мистецького та історичного спадку минулих часів. Крім того, картонні сторони палітурок минулих століть виготовляли склеюванням декількох шарів старих рукописів, – знайдені під час реставрації, вони можуть становити великий інтерес для дослідників.

THE RESTORATION OF SOFT AND HARD COVERS (ON THE EXAMPLE OF THE 19TH CENTURY PUBLICATIONS)

Oksana HALABURDA

*Ivan Franko National University of L'viv, Research Library,
5, Drahomanov Str., L'viv, 79601, Ukraine, tel. (032) 239-44-85*

In the context of binding development history, the stage of publisher binding invention is described and the peculiarities of marble paper decorated soft covers and bindings restoration are highlighted. The paper dwells upon the emergence and circulation of marble paper, its types and production techniques. The process of marble paper decorated bindings restoration is described stage by stage on the example of the anthology “The Wreath for the Ruthenians for Harvest” (with the illustrations provided), which was compiled by Yakiv Holovats'kyi in 1847 and is currently kept in the Scientific Library of the Ivan Franko National University of L'viv.

Key words: publisher binding, cover types, marble paper, paper marbling, restoration books, “The Wreath for the Ruthenians for Harvest”.

РЕСТАВРАЦИЯ МЯГКИХ И ТВЕРДЫХ ОБЛОЖЕК (НА ПРИМЕРЕ ИЗДАНИЙ XIX в.)

Оксана ГАЛАБУРДА

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко, Научная библиотека,
ул. Драгоманова, 5, г. Львов, 79601, Украина, тел. (032) 239-44-85*

В контексте истории развития издательской обложки описан этап ее появления и указана специфика реставрации обложек, как мягких, так и твердых, декорированных мраморной бумагой. Рассмотрены появление и распространение мраморной бумаги, ее виды и техника изготовления. Процесс реставрации обложек, декорированных мраморной бумагой, поэтапно описан (с привлечением иллюстраций) на примере альманаха “Вінок русинам на обжинки”, составленного Иваном Головацким в 1847 г., который хранится в фондах Научной библиотеки Львовского национального университета имени Ивана Франко.

Ключевые слова: издательская обложка, виды обложек, мраморная бумага, эбру, реставрация книг, “Вінок русинам на обжинки”.

Стаття надійшла до редколегії 28.05.2013

Прийнята до друку 18.06.2014